

Ömrünün 60 ilini Azərbaycan və klassik Şərq musiqisinin inkişafına həsr etmiş Məşədi Məmməd Fərzəliyev milli mədəniyyətimizin görkəmli nümayəndələrindən biridir. Uzun illər onunla sənət dostluğu etmiş musiqiçi və xanəndələr - Qurban Pirimov, İslam Abdullayev, Seyid Şuşinski və başqaları öz xatirələrində həmişə Məşədi Məmməd Fərzəliyevə yüksək dəyərləndirərək onun çox zil və gözəl səsə malik olduğunu ehtiramla dilə gətirirdilər. Məşədi Məmməd Fərzəliyevin adı görkəmli xanəndələr - Cabbar Qaryağdıoğlu, Keçəçioğlu Məhəmməd, Şəkili Ələsgər və Zəbul Qasım ilə yanaşı çəkilir.

Məşədi Məmməd Fərzəliyev 1872-ci ildə qədim Şuşa şəhərində anadan olub. Uşaqlıq illəri bu dilbər guşədə keçsə də, çox erkən yaşda doğma şəhərini tərk edib. Gəncədə, Tiflisdə, Batumda, Vladıqafqazda, İstanbulda və başqa şəhərlərdə yaşayaraq xanəndəliklə məşğul olub. Onu tək cə Azərbaycan deyil, Cənubi Qafqazda, Orta Asiyada, bütün türk dünyasında, hətta Avropanın bir çox ölkələrində görkəmli sənətkar kimi tanıyırdılar. Musiqişünas Firidun Şuşinski "Azərbaycan xalq musiqiçiləri" kitabında bu unudulmaz xanəndə haqqında yazırdı: "Onun gözəl zəngüləri, uzun nəfəsləri dinləyiciləri həmişə valeh etmişdir. O, nadir hallarda təsadüf edilən güclü nəfəsə, geniş diapazonlu gur səsə malik olmuşdur. Bir neçə forma və mərtəbədə sürəkli, fəvvarə kimi çağlayan zəngülər vurmaqda bənzərsiz idi". Elə bu mələhətli səsinə görə də dövrünün tanınmış xanəndələri ona həşəd aparırdılar. Hətta Cabbar Qaryağdıoğlu sənət dostunun mələhətli səsinə yüksək qiymətləndirərək onu özünə rəqib hesab etmişdir. Musiqi məclislərinin birində (deyilənə görə, bu, Cənubi Azərbaycanda olub - F.X.) ürək və ehtiramla etiraf edib ki, Qafqazda mənə rəqib olan iki xanəndə vardır: biri Zəbul Qasım, o birisi isə Məşədi Məmməddir.

Bu unudulmaz sənətkarın çox zəngin və orijinal repertuarı olub. Onun nəfəsində çağlayan "Bayatı-Kürd", "Rast", "Şur", "Çahargah", "Zəbul-Segah", "Heyratı", "Mənsuriyyə", "Simayi-şəms", "Qarabağ şikəstəsi", "Arazbarı" və s. muğamlar geniş xalq kütlələri tərəfindən məhəbbət və rəğbətə qarşılarmış. O, Azərbaycan vokal sənətində ən çox da "Şüştər" in mahir ifaçısı kimi tanınmış və adını mədəniyyət tariximizə əbədi həkk etdirib. Əgər Cabbar Qaryağdıoğlu "Mahur", Seyid Şuşinski "Çahargah", İslam Abdullayev "Segah" ustası kimi ad-san qazanmışdısa, Məşədi Məmməd də məhz "Şüştər"ə öz möhürünü vurdu. Bu, bir həqiqətdir ki, hər bir ifaçının sənət taleyində fəth etdiyi zirvə olur. Bir mahnını onlarla, yüzlərlə oxuyan olar, amma elə ifalar var ki, məhz o, əvəzsizdir, bənzərsizdir. Biz öz zamanəmizdə belə ifaçıları da gördük. Məsələn, Fatma Mehreliyevanın "Kəsmə Şikəstə"si, Rübabə Muradovanın "Heydərbabaya salam", Qədir Rüstəmovun "Sona bülüllər"i, Arif Babayevin "Segah"ı... öz möhtəşəmliyi ilə musiqi tariximizə dərin iz saldı.

Azərbaycan vokal sənəti tarixində Məşədi Məmməd Fərzəliyevin xidmətləri

Ruhu Şuşada, cismi İstanbulda

Azərbaycan vokal sənəti tarixində Məşədi Məmməd Fərzəliyevin xidmətləri çoxdur

çoxdur. O, özünəməxsus zəngin yaradıcılıq yolu keçmişdir. Apardığı məclislər adla deyilirdi. Çoxunun ürəyindən keçərdi ki, övladının toyunda kaş Məşədi Məmməd oxuyardı. Açıqı, bu, hər kəsə nəşib olan xoşbəxtlik də deyildi. Çünki Məşədi Məmmədin dəvət əlindən vaxtı olmazdı ki, hər çağırılan toya gedə bilsin.

Məşədi Məmməd Fərzəliyev 1912-ci ildə Varşava şəhərində fəaliyyət göstərən "Sport-Rekord" şirkəti tərəfindən bir dəvət aldı. Şöhrəti əllər dolayan azərbaycanlı xanəndənin səsinə burada vala yazdılar.

Natəvanın bu məşhur beyti ilə başlanan qəzəl Məşədi Məmmədin demək olar ki, bütün konsertlərinin proloqu olardı.

Sonralar şuşalı sənətkarın sorağı Tiflisdən gəlib. Məlumdur ki, ötən əsrin əvvəllərində Tiflis Azərbaycan mədəniyyətinin beşiyi sayılırdı. Bir çox məşhur sənətkarlar, yazıçılar, musiqiçilər, şairlər, ictimai xadimlər məhz bu şəhərdə yaşayıb yaradaraq milli mədəniyyətimizin çiçəklənməsinə öz töhfələrini verirdilər. O dövrdə Tiflisdə tez-tez "Şərq konsertləri" təşkil olunardı. 1913-cü ildə keçirilən belə konsertlərin birində Məşədi Məmməd Fərzəliyev də iştirak edib. Arxivdə o dövrün afişaları qalmaqdadır. Məlum olur ki, K.Y.Zubalov adına Xalq Evinə Sidqi Ruhullanın rejissorluğu ilə "Leyli və Məcnun" operasının son pərdəsi tamaşaya qoyulur. Əsərdə Zeyd rolunu Məşədi Məmməd Fərzəliyev yaradıb. Tamaşa zamanı Məşədi Məmməd opera həvəskarlarının xahişi ilə bir sıra muğamları da ifa edib.

Hətta Cabbar Qaryağdıoğlu sənət dostunun mələhətli səsinə yüksək qiymətləndirərək onu özünə rəqib hesab etmişdir. Musiqi məclislərinin birində (deyilənə görə, bu, Cənubi Azərbaycanda olub - F.X.) ürək və ehtiramla etiraf edib ki, Qafqazda mənə rəqib olan iki xanəndə vardır: biri Zəbul Qasım, o birisi isə Məşədi Məmməddir.

Məşədi Məmməd tarzən Qurban Pirimovun müşayiəti ilə 40-dək muğam, təsnif və mahnı ifa etdi. Bu uğurdan sonra Kiyev şəhərindən də növbəti dəvət gəldi. Görkəmli sənətkar burada "Ekstrafon" şirkəti tərəfindən muğam və xalq mahnılarını qrammofon valına yazdırdı. Müasirləri yazırlar ki, Məşədi Məmməd bütün muğam və mahnılarında ən çox Natəvanın qəzəllərini ifa edərmiş. O qədər gözəl, səlis, təsirli, mələhətli şəkildə Xan qızının şeirlərinə səsdən libas tikərmiş ki, onun nəfəsindən qoparılan sözlər dillər əzbərinə çevrilmiş. Məşədi Məmməd qonaq getdiyi bölgələrdə bəzən onun özündən əvvəl oxuyacağı qəzəli el arasında zümzümə edərək sənətkara ehtiramlarını bildirirdilər:

*Fələk, mən tək bu dünyada
qəmi-möhnət çəkən yoxdur,
Bu qədər səfheyi-rüxsarə göz
yaşı tökən yoxdur...*

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Məşədi Məmməd Fərzəliyev yenə də öz sənəti ilə məşğul idi. Hətta fəaliyyətinin sahəsini də genişləndirmişdi. Məşədi Cəmil Əmirovun (Fikrət Əmirovun atası, məşhur tarzən - F.X.) dəvəti ilə Gəncədə - şəhər musiqi məktəbində bir müddət muğamatdan dərs deyib. Gənc xanəndələrin yetişməsində onun da əməyi olub. Həmin vaxt ətraf bölgələrdə toylarda, el şənliklərində tez-tez edən Məşədi Məmmədin zövqlə oxuduğu mahnılar dinləyiciləri vəcdə gətirirdi. Seyid Şuşinski yazırdı: "Məşədi Məmmədin "Aşxam oldu" təsnifini dinləmək musiqini sevənlər üçün böyük səadət idi". Onun əzəmətli və nikbin səsi, coşğun zəngüləri çox qüdrətli səslənirdi. İfa etdiyi hər bir mahnıya, təsnifə, muğama öz möhürünü vururdu. Artıq şöhrəti Azərbaycanın sərhədlərindən çox-çox uzaqlara yayılmışdı. Moskvada keçirilən konserti də çox yadda qalan oldu. O dövrdə çap edilən qəzetlərdə Məşədi Məmmədin ünvanına xoş sözlər deyilirdi. Məhz Moskva konsertindən sonra onun xarici ölkələrə qastrol səfərləri başladı. Polşa, Almaniya, Fransa, Belçika, İngiltərə, Rumıniya, Türkiyə və İranda azərbaycanlı bülbülün şirin avazına heyrət kəşilənlərin sayı çoxalırdı. Hətta Londonda

Flora XƏLİLZADƏ
əməkdar jurnalist

Üzeyir Hacıbəylinin tamaşaya qoyulan "Arşın mal alan" musiqili komediyasında Əsgərin ariyasını məhz Məşədi Məmməd böyük ustalıqla tamaşaçılara çatdırdı.

Bütün bu bəxtəvərliklə dolu məqamların sırasına təəssüf ki, ürəkəğrıcı hadisələr də qoşuldu. Ölkəni bürümüş represiyaların caynaqları ünvanlara ilişdikcə hər gecə bir ziyalının, şairin, sənətkarın, aktyorun, ictimai xadimin ömrünə balta çalınır, həbsinə, qətlinə fərman verilir. Yük qatarları silahlı əsgərlərin nəzarəti altında soydaşlarımızı Sibire - gedər-gəlməzə aparırdı. Dostla düşmənin qarışıq dünyü bir zamanda Məşədi Məmməd Fərzəliyevin də qulağına xoş sədalar gəlmirdi. Doğrudur, sovet dövründə onun haqqında qələmə alınmış xatirələrdə söylenebilir ki, məhz ölkədə Oktyabr inqilabının qələbəsindən sonra xanəndənin də yaradıcılığında bir çiçəklənmə baş verib. Bizim apardığımız araşdırmalar isə tamamilə başqa həqiqətləri aşkarlayır. Bir müddət Məşədi Cəmilin köməyi sayəsində Gəncədə pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olsa da, səsi, ünü toydan, dünyədən gəlsə də, xarici ölkələrə qastrol səfərlərinə getsə də, bu quruluşda yaşadığı 9 il ərzində əvvəlki dövrə müqayisədə o qədər çox böyük uğurları olmayıb. Səsinin ahənginə qatılan kədər, xiffət notlarında oxuduğu sözlərin dərinliyində narahatlıq və narazılıq duyulub. Sağ-solundakı dostları, tanışları "yoxa" çıxdıqca onun da şuxluğu itirdi. Bəlkə də elə buna görə 1929-cu ildə xarici ölkəyə getdiyi qastrol səfərindən sonra bir daha Vətəninə qayıtmadı Məşədi Məmməd. Uzun illər Türkiyənin İstanbul şəhərində yaşayan və 1962-ci ildə 90 yaşında dünyasını dəyişən Məşədi Məmməd Fərzəliyev, əslində, sovet hökumətinin, onun repressiyalarının, ağır təzyiqlərinin əlindən bu ölkəyə pənah aparmışdı. Uzun illər gözü yolda, qulağı səsdə qalsa da, İstanbulda oxuduğu muğamların sədası Qarabağa çatırdı. Harada yaşayıb yaratmasından asılı olmayaraq, Məşədi Məmməd Fərzəliyev milli vokal məktəbinin ən yaxşı ifaçılarından idi. O, Azərbaycan mədəniyyətinin unudulmaz simalarından biri kimi xatirələrdə yaşamaqdadır. Yaxşı ki, onun ötən əsrin əvvəllərində qrammofon vallarına yazılmış səsinə bu gün də qulaq asmaq mümkündür. Geniş araşdırma aparılarsa, qardaş Türkiyədə də onun haqqında bizə məlum olmayan yeni faktlar, bilgiler əldə etmək də olar. Bir qərindən artıq qardaş ölkədə yaşayan şuşalı xanəndə susan bülbül ola bilməzdi ki?!

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kültürel İstiqamət və Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyəsi əsasında hazırlanıb.